

The Methodology of Theorizing the Theory of the State in Sixteenth- to Eighteenth-Century Europe

Alireza Aghababagoli*

Seyed Mohammad Ali Hosseinizadeh**

The genesis of the modern state coincided with political theorists moving beyond classical forms of rule and publishing treatises articulating a distinct “theory of the state.” Due to the constitutive (tāl sīsī) character of this emergent organization of power, these theories adopted a non-positivist methodology rooted in the tradition of political philosophy to formulate an exhaustive and exclusive (jāmīl wa mānīl) prescription for establishing the optimal dimensions of the state as an institution. The proliferation of these state theories provided the groundwork for its religious legitimation and political acceptance. Accordingly, this study’s hypothesis posits the feasibility of deriving a methodology of theorizing the state in sixteenth- to eighteenth-century Europe through a critical examination of Jean Bodin’s *Six Books of the Commonwealth*, Thomas Hobbes’s *Leviathan*, and Montesquieu’s *The Spirit of the Laws*. These seminal texts explain and justify the alignment of the state’s “peripheral institutions” such as the government, bureaucracy, and standing army around a theorist’s specific “central idea,” such as sovereignty, security, or constitutionalism. By uncovering the fundamental methodology underpinning the theories of Bodin, Hobbes, and Montesquieu as a practical guide for state-theorizing, one can envision the articulation of constitutive theories of the modern state for non-European contexts.

* Corresponding Author: Ph.D. Student in Political Sociology, Allameh Tabatabaee University, Tehran, Iran.

alirezaghababagoli@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-1116-069X>

** Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Faculty of Economics and Political Science, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

m_hosseinizadeh@sbu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-7646-2805>

Keywords: Methodology, Theorization, Theory of the State, Nation-State, Constitutive State.

Introduction and Problem Statement

The central problem of this article arises from the relationship between the emergence of the nation-state in Europe and the necessity of theorizing the state. The modern European state in the sixteenth to eighteenth centuries was not merely another iteration of classical governments; rather, it was a new form of power organization that required comprehensive theories to achieve internal territorial stabilization, legitimize authority, regulate relations between the government and society, and enable its own external projection. From this perspective, the theory of the state is neither a scattered reflection on politics nor a historical report of power transformations, but a constitutive text through which the theorist attempts to explain and prescribe the creation, establishment, harmonization, and legitimation of their desired state. Focusing on three important texts of the European political philosophy tradition Jean Bodin's *Six Books of the Commonwealth*, Thomas Hobbes's *Leviathan*, and Charles de Montesquieu's *The Spirit of the Laws* the present article asks: Can a methodology for theorizing the state be extracted from these works and utilized as a guide for state-theorizing in new non-European societies? The importance of this question stems from the fact that in many Persian studies, and even in some general political science works, sufficient distinction is not made between concepts such as the state, government, political system, political theory, and theory of the state. The result of such conflation is that any type of essay-writing on political power, without carrying a coherent plan for establishing or reconstructing the state, is introduced under the title of "theory of the state."

Background and Research Gap

Research shows that a significant part of existing works on the state either remain within the history of political thought, introduce types of political systems, or conflate the state with the government and the executive branch. Some works also equate the theory of the state with political theory, while the relationship between the two is one of

general-to-specific; every theory of the state is a type of political theory, but not every political theory is a theory of the state. A theory of the state emerges when the main subject of thought is the state itself as the comprehensive institution of power, and the theorist attempts to explain its main elements namely, the central idea, legitimacy, sovereignty, territory, government, administrative apparatus, and military force in a harmonious relationship with one another. In this regard, the article, while using Thomas Spragens's discussion on understanding political theories critically, distances itself from the "live film" analogy and compares the theory of the state to a "screenplay." Just as a screenplay is an antecedent text and a guide for making a film, the theory of the state is also an antecedent text and a guide for establishing, stabilizing, or reconstructing the organization of power. This analogy allows the theory of the state to be examined not merely by testing the truth and falsehood of its propositions, but in terms of its internal structure, narrative order, crisis diagnosis, solution provision, and formulation of the necessary institutions to realize the solution.

Theoretical Framework and Methodology

The article's framework is based on the distinction between foundational methodology and applied methodology. Foundational methodology, instead of examining the application of a theory to external subjects, addresses how the theory is formed, its epistemological and logical foundations, its relationship with the historical and cultural context, and its internal structure. Therefore, the goal of the article is not to judge the correctness or incorrectness of the theories of Bodin, Hobbes, and Montesquieu, but to focus on discovering the logic of their theorizing in the realm of the state. The article is inspired by Syd Field's three-act screenplay structure model to demonstrate the structure of the theory of the state. Based on this, the theory of the state is understood as a text having a beginning, a middle, and an end: the beginning is accompanied by observing the crisis and diagnosing the pain; the middle is dedicated to defining the state, explaining the central idea, and organizing peripheral institutions; and the end is the formulation of the treatment or prescribing the desired form of the state. This model allows researchers to reconstruct a minimal and common structure for

constitutive state theories behind the substantive and historical differences of the three examined texts.

Regarding the implementation method, the article is a historical-conceptual and text-oriented study. The three selected texts are chosen not for a complete comparison of the history of the state in Europe, but because of their position in formulating three important moments of the theory of the state: the sovereignty-centric moment in Bodin, the security-centric moment in Hobbes, and the constitutional-centric moment in Montesquieu. Therefore, the research does not claim to have collected all examples of state theory in Europe, but attempts to reconstruct the minimal logic of state-writing by studying cases that have the highest constitutive capacity. For this reason, the repeating elements in these works, such as the definition of the state, the relationship between state and government, the concept of legitimacy, the issue of sovereignty, territorial domain, army, administrative apparatus, law, judiciary, and the desired form of government, have been examined as structural signs of the theory of the state. This research method allows the article to go beyond the level of mere historiography and reach a model of theorizing.

Findings

The study of Six Books of the Commonwealth shows that Bodin constructs his theory of the state around the central idea of sovereignty. He defines the state at the beginning, considers sovereignty indivisible, distinguishes between the state and the government, and then discusses institutions such as the government, the senate, the judiciary, the administrative apparatus, officials, citizens, territory, and the standing army. His theory is formed in reaction to the crisis of civil war and the collapse of the political order in France, and in the end, he prescribes monarchy as the most appropriate form of the state. In *Leviathan*, Hobbes places the central idea of security at the center of his theory. For him, the state is an artificial man and a legal person created to escape the state of war and ensure peace. Hobbes also distinguishes between state and government, speaks of types of government, discusses sovereignty, civil law, territory, judiciary, public agents, and subordinate

organizations, and finally introduces his theory as a response to establishing a new state. In *The Spirit of the Laws*, Montesquieu does not start with a direct definition of the state, because after Bodin and Hobbes, the concept of the state was somewhat established; instead, he seeks his central idea in the concept of the constitution and its relationship with political liberty. He explains the constitutional state through the separation of powers, the moderation of power, the proportionality of law to the nation's situation, and the organization of relations between the legislative, executive, and judicial powers. Therefore, if Bodin formulates the absolute sovereignty-centric state theory and Hobbes the security-centric state theory, Montesquieu expands the constitutional, law-centric state theory.

Innovation and Implications

The innovation of the article lies in formulating the theory of the state as a special type of political theory consisting of two main parts: the central idea and the peripheral institutions. The central idea determines the main meaning of the desired state, and the peripheral institutions are the tools for realizing that meaning at the objective level of power. This understanding shows that the theory of the state is efficient only when it can establish a link between the conceptual level and the institutional level. If the theorist places an idea like sovereignty, security, or the constitution at the center, they must show how the government, army, administrative apparatus, law, judgment, taxation, territory, and citizenship relations should be at the service of realizing that idea. Therefore, a theory of the state lacking peripheral institutions is reduced to a political slogan, and peripheral institutions lacking a central idea will turn into scattered organizations lacking direction.

Applications and Limitations

From the perspective of the article, the use of the European experience is defensible only when a distinction is made between methodological adaptation and substantive imitation. Bodin, Hobbes, and Montesquieu's theories were written in the context of specific European crises, and their answers cannot be directly transferred to other societies. But their method can be used to raise fundamental

questions: Around which central idea should the desired state be consolidated? What is the relationship of this idea with government, law, military force, and the administrative apparatus? What kind of legitimacy supports it? And how can harmony be created among peripheral institutions? Answering these questions separates the theory of the state from the level of general reflection about politics and turns it into a strategic text for state-building. The limitation of the research is also that it only examines three prominent texts and does not claim to offer a complete history of the theory of the state in Europe.

Discussion and Conclusion

The main finding of the article is that in these three theories, the sequence of discussions is not completely identical, but all of them address a set of common elements: observation of crisis, definition or redefinition of the state, determination of the central idea, explanation of the relationship between state and government, determination of the status of legitimacy, sovereignty and territory, and harmonization of peripheral institutions such as government, army, and administrative apparatus. From this perspective, a constitutive theory of the state is a text that establishes a systematic link between the central idea and the peripheral institutions. The function of such a text is not merely describing the existing state of affairs, but increasing the theoretical and practical capacity of the state for survival, administration, control, legitimation, and public persuasion. Another result of the research is that the theory of the state should not be conflated with the theory of government, the theory of the political system, or political theory in a general sense. Also, the European experience of the theory of the state is not substantively and directly adaptable for other societies, but its method i.e., starting from a crisis, defining the state, determining a central idea, and organizing peripheral institutions around that idea can be a guide for state-theorizing in non-European societies. Thus, the article shows that the lack of an indigenous and coherent theory of the state in countries facing the issue of the modern state is not just a theoretical deficiency, but can also lead to a vacuum of legitimacy, institutional incoherence, and inability to lead society. Hence, the foundational methodology of Europe's constitutive state theories is

important not for imitating the content of absolute or constitutional European states, but for learning the method of theorizing about the state.

References

- Aghababagoli, A. (2024a) Seminar-e eslam-e siasi va nazariye-ye dolat dar Iran [Seminar on political Islam and the theory of state in Iran] [Seminar presentation]. Department of Administrative Sciences and Economics, Shahid Beheshti University. [in Persian]
- Aghababagoli, A. (2024b) Nazariye-ye dolat va eslam-e siasi dar Iran [Theory of state and political Islam in Iran] [Master's thesis, Shahid Beheshti University]. [in Persian]
- Ahmadvand, S. (2015) Tarikh-e tahavol-e dolat dar Eslam (ta payan-e Omavian) [History of the evolution of the state in Islam (until the end of the Umayyads)]. Nashr-e Ney. [in Persian]
- Afzali, R. (Ed.). (2020) Dolat-e modern dar Iran [The modern state in Iran]. Mofid University Press. (Original work published 2007) [in Persian]
- Anbarani, A., Azghandi, A., Modir-Shanechi, M., & Zibakalam-Mofrad, S. (2018) Dar chisti-ye dolat-e modern (be sooye yek rooykard-e sazmani) [On the nature of the modern state: Towards an organizational approach]. Political Science Quarterly, 14(43), 60–133. [in Persian]
- Anter, A. (2014) Max Weber's theory of the modern state: Origins, structure and significance (K. Tribe, Trans.). Palgrave Macmillan.
- Bashirieh, H. (2019a) Tarikh-e andisheh-haye siasi dar gharn-e bistom: Andisheh-haye Marxist-i [History of political thought in the 20th century: Marxist thought] (Vol. 1; 2nd ed.). Nashr-e Ney. [in Persian]
- Bashirieh, H. (2019b) Tarikh-e andisheh-haye siasi dar gharn-e bistom: Liberalism va mohafeze-kari [History of political thought in the 20th century: Liberalism and conservatism] (Vol. 2; 2nd ed.). Nashr-e Ney. [in Persian]
- Bloom, W. T. (1994) Nazariye-haye nezam-e siasi: Classic-haye andisheh-ye siasi va tahlil-e siasi-ye novin [Political systems theories: Classics of political thought and new political analysis] (A. Tadayyon, Trans.; Vol. 1). Aran. [in Persian]
- Bodin, J. (1993) Les six livres de la République [The six books of the commonwealth]. Librairie Générale Française.

- Danaeifard, H. (2009) Ravesh-shenasi-ye omumi-ye nazariye-pardazi [General methodology of theorizing]. *Humanities Methodology*, 15(58), 7–32. [in Persian]
- Descartes, R. (n.d.). Goftar dar ravesh-e rah bordan-e aghl [Discourse on the method] (M. A. Foroughi, Trans.; Vol. 1). Kanoon-e Ta'lif va Tarjomeh. [in Persian]
- Eivazi, M. R., & Mohammadi, E. (2011) Ravesh-shenasi va karbord-e an dar nazariye-pardazi dar olum-e ejtemaei [Methodology and its application in theorizing in social sciences]. *Strategic Defense Studies*, 12(46), 90–167. [in Persian]
- Field, S. (2020) Chegouneh film-nameh benevisim [Screenplay: The foundations of screenwriting] (A. Akbari, Trans.). Niloufar. [in Persian]
- Field, S. (2022) Kalbod-shekafi-ye chahar film-nameh [The screenwriter's workbook] (A. Akbari, Trans.). Niloufar. [in Persian]
- Firahi, D. (2008) Ravesh-shenasi-ye danesh-e siasi dar tamaddon-e Eslami [Methodology of political knowledge in Islamic civilization]. Research Institute of Hawzah and University. [in Persian]
- Firahi, D. (2016) Nezam-e siasi va dolat dar Eslam [Political system and state in Islam]. Samt. [in Persian]
- Gill, G. (2003) The nature and development of the modern state. Palgrave Macmillan.
- Golmohammadi, A. (2023) Chisti, tahavol va cheshm-andaz-e dolat [The nature, evolution and perspective of the state]. Nashr-e Ney. [in Persian]
- Hobbes, T. (2020) Leviatan [Leviathan] (C. B. Macpherson, Ed.; H. Bashirieh, Trans.). Nashr-e Ney. [in Persian]
- Malek, N. (2013) Motale-e tatbighi-ye mafhoom-e ravesh-shenasi va nazariye az manzar-e pazhoohesh-haye kammi va keifi ba takid bar nazariye-pardazi dar memari [Comparative study of the concept of methodology and theory from the perspective of quantitative and qualitative research with an emphasis on theorizing in architecture]. *Comparative Art Studies*, 3(5), 29–117. [in Persian]
- Mannheim, J. B., & Rich, R. C. (1998) Ravesh-haye tahghigh dar olum-e siasi: Tahlil-e tajrobi [Empirical political analysis: Research methods in political science] (L. Sazgar, Trans.). University Publishing Center. [in Persian]
- Montesquieu, C. L. (2023) Rooh-e ghavanin [The spirit of the laws] (A. A. Mohtadi, Trans.; Vol. 1). Amirkabir. [in Persian]

- Mosleh, P. (2019) Moghadamat va osul-e nazariye-pardazi-ye siasi [Fundamentals and principles of political theorizing]. Institute for Humanities and Cultural Studies. [in Persian]
- Naghibzadeh, A. (2018) Tarikh-e diplomasi va ravabet-e beynolmelal: Az peyman-e Vestfali ta emrooz [History of diplomacy and international relations: From the Peace of Westphalia to today]. Ghomeys. [in Persian]
- Nelson, B. R. (2006) The making of the modern state: A theoretical evolution. Palgrave Macmillan.
- Parsania, H. (2013) Nazariye va farhang: Ravesh-shenasi-ye bonyadin-e takvin-e nazariye-haye elmi [Theory and culture: Fundamental methodology of the formation of scientific theories]. Rahbord-e Farhang, 6(23), 7–28. [in Persian]
- Pilbeam, P. (2022) Saltanat dar Faranse 1814-1848 [The monarchy in France 1814-1848]. Nashr-e Ney. [in Persian]
- Rakkabian, R. (2014) Barresi-ye entegadi-ye nazariye-haye dolat dar tabyin-e dolat dar Jomhuri-ye Eslami-ye Iran [A critical study of state theories in explaining the state in the Islamic Republic of Iran] [Doctoral dissertation, Baqir al-Olum University]. [in Persian]
- Spragens, T. A. (2021) Fahm-e nazariye-haye siasi [Understanding political theory] (F. Rajaei, Trans.). Agah. [in Persian]
- Tabatabai, S. J. (2005) Dibache-i bar nazariye-ye enhetat-e Iran [An introduction to the theory of decline in Iran] (Vol. 1; 4th ed.). Negah-e Moaser. [in Persian]
- Tabatabai, S. J. (2020) Tarikh-e andisheh-ye siasi-ye jadid dar Oropa: Jeld-e nokhost: Az nozayesh ta enghelab-e Faranse [History of modern political thought in Europe: Vol. 1: From the Renaissance to the French Revolution]. Minooye Kherad. [in Persian]
- Tahae, S. J. (2006) Andisheh-ye dolat-e modern (be sooye nazariye-ye dolat-e Imam Khomeini) [The thought of the modern state: Towards Imam Khomeini's theory of state]. Orouj. [in Persian]
- Vincent, A. (1997) Nazariye-haye dolat [Theories of the state] (H. Bashirieh, Trans.). Nashr-e Ney. [in Persian]
- Weiner, P. P. (Ed.). (2018) Farhang-e andisheh-haye siasi [Dictionary of the history of ideas] (I. Berlin, Ed.; K. Deyhimi, Trans.). Nashr-e Ney. [in Persian]
- Zeidabadi, A. (2018) Elzamat-e siyasat dar asr-e mellat-dolat [The necessities of politics in the era of the nation-state]. Nashr-e Ney. [in Persian]

دوفصلنامه علمی «پژوهش سیاست نظری»

شماره سی و نهم، بهار و تابستان ۱۴۰۵: ۱۶۸-۱۴۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی

روش‌شناسی نظریه‌پردازي نظريه دولت در اروپای قرون شانزده تا هجده ميلادی

علیرضا آقاباباگلی*

سید محمدعلی حسینی‌زاده**

چکیده

تکوین دولت مدرن، هم‌زمان با عبور نظریه‌پردازان سیاسی از اشکال قدیم حکومت و انتشار رسائل حاوی نظریه دولت بود. این نظریه‌ها به دلیل خصیصه تأسیسی سازمان جدید قدرت، تلاش می‌کرد با روشی غیر اثباتی و استفاده از سنت فلسفه سیاسی، به شکلی جامع و مانع، چگونگی استقرار نوع مطلوب ابعاد مختلف نهاد دولت را تجویز کند. رواج نظریه‌های دولت زمینه مشروعیت دینی و مقبولیت سیاسی آن را فراهم ساخت چنان‌که فرضیه پژوهش را امکان حصول روش‌شناسی نظریه‌پردازي نظریه دولت در اروپای قرون شانزده تا هجده میلادی با مطالعه «شش رساله دولت»، «لویاتان» و «روح‌القوانین» قرار می‌دهد. آثاری که به توضیح و توجیه هماهنگی «نهادهای پیرامونی» دولت، نظیر حکومت، بوروکراسی

* نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و سیاسی،

alirezaghababagoli@gmail.com

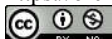
دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

<https://orcid.org/0009-0000-1116-069X>

** استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

m_hosseinizadeh@sbu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-7646-2805>

و ارتش حول «ایده مرکزی» خاص هر نظریه پرداز، مانند حاکمیت، امنیت یا قانون اساسی می پردازد. با روش شناسی بنیادین نظریه های ژان بُدن، هابز و منتسکیو به مثابه راهنمای عملی نظریه دولت نویسی می توان به نگارش نظریه های تأسیسی دیگر دولت های جدید غیر اروپایی امید داشت.

واژه های کلیدی: روش شناسی، نظریه پردازی، نظریه دولت، دولت - ملت، دولت تأسیسی.

مقدمه

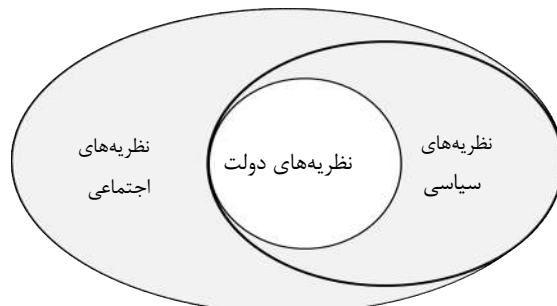
ضرورت تدوین نظریه دولت^۱، برای ابتدای نهادها و سازمان‌های دولت جدید یا حتی تأمین کارکرد مشروعیت‌زایی، پیش یا پس از تکمیل فرایند استقرار دولت، به‌ویژه در مواجهه با پیدایش دولت-ملت در اروپا درک می‌شود؛ زیرا این شکل تازه از نهاد قدرت، نه تنها به لحاظ ماهوی و ساختاری مسبوق به سابقه نبود، بلکه با پیش گرفتن رویکردی تأسیسی و نه ضرورتاً امضایی، صورت‌بندی جدیدی برای تثبیت داخلی ارکان خود و تسری خارجی آن ارائه نمود. چنان‌که طی قرون شانزده تا هجده میلادی، اذهان ژان بُدن، توماس هابز و شارل منتسکیو، آبستن نظریه‌پردازی نظریه‌های فلسفی دولت مطلقه و مشروطه شد. تألیفات آنها با تأمین فلسفه سیاسی، پشتیبان شکل‌گیری و تحول دولت-ملت، نظریه‌پردازی ابعاد جزئی‌تری را در قالب نظریه‌های اخلاقی، اقتصادی و اجتماعی دولت و حکومت یا حتی ارائه الگوهای حکمرانی در قرون بعدی ممکن ساخت. درک ضرورت تدوین نظریه دولت، به جست‌وجوی روشی برای نظریه‌پردازی آن منجر شده، از یکسو به زوددن ابهام ناشی از اطلاق عنوان واحد نظریه دولت به مصادیق مختلف می‌انجامد و از سوی دیگر، اهمیت تمایزگذاری میان «نظریه» با انواع تصور، تلقی، نظر و فرضیه را برجسته می‌سازد. فرایندی که فرضیه امکان حصول روش‌شناسی نظریه‌پردازی نظریه دولت در اروپای قرون شانزده تا هجده میلادی را با مطالعه مصادیق آن در «شش رساله دولت»، «لویاتان» و «روح‌القوانین» به‌مثابه نمایندگان نظریه‌های دولت تأسیسی به ذهن متبادر می‌سازد. روش‌شناسی‌ای که امید می‌رود بتوان از آن به‌مثابه راهنمای عملی نظریه دولت‌نویسی برای قوام دیگر دولت‌های جدید غیر اروپایی نیز استفاده نمود.

پیشینه پژوهش

آثار موجود درباره نظریه دولت، اغلب به دلیل تفکیک نکردن میان «امر سیاسی» و «سیاست» به‌مثابه موضوع نظریه‌های سیاسی و نظریه‌های دولت، تمیز این اقسام نظریه

از یکدیگر را غیر ممکن می‌سازند. به علاوه با خلط مفاهیم «نظام سیاسی» و «دولت» که یکی برآمده از سنت «تعریف‌ناپذیری» نهاد قدرت بوده، دیگری نتیجه جریان قائل به «تعریف‌پذیری» آن است، ملغمه‌ای از تألیفاتی را می‌سازد که کتاب‌هایی چون «نظریه‌های نظام سیاسی» ویلیام تی بلوم (۱۳۷۳) و «نظریه دولت» اندرو وینسنت (۱۳۷۶) را بی‌آنکه به تفاوت‌های رویکردی‌شان توجه شود، در کنار یکدیگر قرار می‌دهد. بغرنج‌تر آنکه در بسیاری از پژوهش‌ها، تفاوت «دولت» و «حکومت» نادیده گرفته شده یا حتی هر شکل از جستارنویسی درباره نهاد قدرت را با نظریه‌پردازی آن یکسان انگاشته، به یکسان «نظریه دولت» نام‌گذاری شده است. وضعیت نابسامانی که در نهایت بستر مناسبی برای پیدایش مطالعات روش‌شناسانه در این حوزه را فراهم نکرده، علی‌رغم تصور اولیه، دست پژوهشگر را باز نمی‌گذارد.

در این بین، تنها «فهم نظریه‌های سیاسی» توماس اسپریگنز قابل توجه است که در آن تلاش شده تا با درک منطق درونی نظریه‌های سیاسی، چگونگی نظریه‌پردازی فهم شود. با این حال بحث جاری، سه تمایز عمده با آن کتاب دارد. نخست در موضوع که یکی، نظریه سیاسی و دیگری، نظریه دولت بوده، نسبت به هم رابطه عموم و خصوص مطلق دارند. دوم در سطح تحلیل که یکی را به کوششی صرف برای فهم مبانی نظریه‌پردازی متوقف ساخته، دیگری، فهم موجود را در خدمت تدارک مواد خود نظریه‌پردازی دولت، به وسیله تبیین «اصول و راهنمای نظریه دولت‌نویسی» درمی‌آورد.

شکل ۱- نمودار نسبت منطقی موضوع «نظریه‌های دولت» با «نظریه‌های سیاسی»

(منبع: آقاباباگلی، ۱۴۰۳: ۲۳)

اختلاف سوم، استفاده اسپریگنز از تمثیل نابه‌جای «فیلم زنده» با هدف تقریب به ذهن «نظریه سیاسی» است (اسپریگنز، ۱۴۰۰: ۵-۸ و ۱۸۹-۲۰۰)؛ حال آنکه «نظریه» بالذات یک پدیده متنی و از سنخ ایده و نه یک واقعیت عینی است؛ موردی که خصیصه تألیفی و هدف تدوینی آن در دولت‌سازی را بیش از هر چیز با «فیلمنامه» مکتوب مشابه می‌سازد. فیلمنامه‌ای که محصول جریان فیلمنامه‌نویسی بوده، طی فرایند فیلم‌سازی و در نتیجه کوشش بازیگران و عناصر فیلم‌ساز، به بنای نهادی زنده منجر می‌شود. نظریه دولت، نه مانند هر فیلم دارای صحنه و بازی‌ها، بلکه در مقایسه با فیلمنامه دارای پیرنگ، ساختار شروع، میانه و جمع‌بندی است که تحقق دوباره نظم را نوید می‌دهد. شباهت نظریه‌پرداز و فیلمنامه‌نویس چنان است که همان‌طور که یکی قادر به رؤیت دولت به عنوان پدیده عینی و نظریه‌پردازی درباره آن نبوده، امکان خطا و غفلت از بخش‌های ساختاری یا کارویژه خاصی از دولت در کار او وجود دارد و نه این اندازه که ممکن است مسیری گمراه‌کننده به دولت‌مردان و سیاست‌مداران تجویز کند. فیلمنامه‌نویس نیز که ابزاری جز تصور فیلم در ذهن خود ندارد، از خطا و غفلت مصون نبوده، ممکن است مسیر تولید را به ورطه فترت بکشاند. استفاده از تمثیل «فیلمنامه» و نه «فیلم زنده»، تمایز نظریه‌پردازی نظریه دولت با پژوهش‌هایی که از فرضیه شروع و مراحل مختلف رسیدن به نتیجه را دنبال می‌کنند، با شروع و پایان روند نظریه‌پردازی و طراحی ساختار نظریه دولت که به واکاوی بحران و ترسیم مسیر دستیابی به دولت مطلوب می‌پردازد، روشن می‌نماید.

چارچوب نظری

ماهیت روشن‌شناسی در نظریه‌پردازی

تعبیر «روشن‌شناسی»، لفظی مشترک برای اشاره به سه مفهوم آیین نگارش، انواع روش تحقیق و پارادایم‌های رقیبی است که رویکردهای ویژه‌ای برای تحریر مسئله اقتضا می‌کند. موردی که نشان می‌دهد روشن‌شناسی یا «مطالعه تطبیقی روش‌ها» در واقع

دانش ابزاری است که به مثابه مدل پژوهشی به وسیله هر پژوهشگر و در فرآیند هر پروژه فکری به شکل متفاوتی به کار می‌رود. کثرت روشی که نه تنها از موضوع، شیوه پاسخ به پرسش یا چارچوب تحقیق نظریه پردازان برمی‌آید، بلکه از ارتباط با زمینه‌های نظری پارادیم‌های حاکم بر دوره‌های زمانی و مکانی مختلف ناشی می‌شود. شرایطی که هر اندیشمندی را مکلف می‌کند تا نه تنها طی نظریه‌پردازی خود از علم نسبت به پدیده مورد مطالعه بی‌اطلاع نباشد، بلکه الزام می‌نماید تا درباره روش‌شناسی نظریه‌پردازی در آن حوزه خاص نیز دانش تخصصی کافی اختیار کند (ملک، ۱۳۹۲: ۱۱۹-۱۱۷).

با این حال نباید تصور شود که تا پیش از آنکه دامنه علوم از قلمرو تفکر فلسفی جدا شده و تلاش عمده‌ای برای تعیین سبک و روش تحصیل علم صورت‌بندی شود، روش‌شناسی خاصی برای نظریه‌پردازی وجود نداشته است؛ زیرا از یکسو دستیابی به دانش همواره قرین استفاده از نوعی روش علمی برای ایجاد چارچوبی قاعده‌مند در توضیح واقعیات و ارتباط متقابل میان متغیرها بوده است؛ هرچند کاربست آن نه بر اساس شناختی خودآگاه، بلکه در اثر پیگیری شیوه اندیشیدن متداول متفکران هم‌عصر باشد. از سوی دیگر، کامیابی متفکران گذشته در نظریه‌سازی درباره جهان نیز نشان از به کارگیری شیوه‌هایی دارد که در جای خود باید کشف شوند (عیوضی و محمدی، ۱۳۹۰: ۱۷۰).

در این فضا، «روش‌شناسی بنیادین» با هدف بررسی شیوه شکل‌گیری نظریه‌های علمی از «روش‌شناسی کاربردی» که عهده‌دار مطالعه کاربست نظریه‌ها نسبت به موضوعات مورد مطالعه آنهاست، مجزا می‌شود. روش‌شناسی بنیادین یا به بررسی مبانی معرفتی و منطقی یک نظریه علمی با عناصر و اجزای درونی یا بیرون آن می‌پردازد یا در کنار مطالعه زمینه‌های غیر معرفتی تکوین هر نظریه به وسیله بررسی روابط فرهنگی و تاریخی آن با زمینه‌ها و عوامل اجتماعی مشغول می‌شود. در نتیجه باید دانست که روش‌شناسی بنیادین به بررسی صدق یا کذب نظریه‌ها ورود نکرده و تنها با مشخص نمودن مبانی نظریه‌پردازی، زمینه نقد مبنایی آن را پدید می‌آورد (پارسانیا، ۱۳۹۲: ۷، ۹ و ۱۲-۱۱).

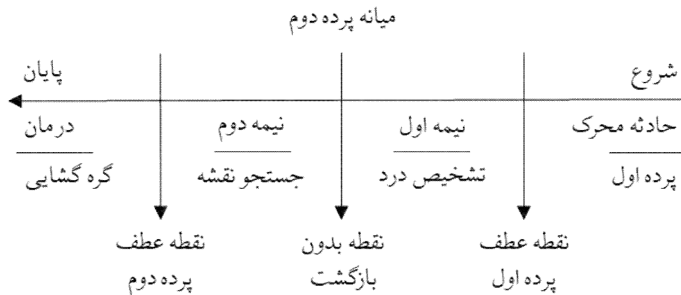
به علاوه روش‌شناسی بنیادین نشان می‌دهد که به اعتبار ابتدای روش نظریه‌پردازی نظریه دولت طی سه قرن شانزده تا هجده میلادی اروپا بر معرفت‌شناسی که مختصات

هندسه دانایی پشتیبان تکوین و تثبیت دولت جدید را تشکیل می‌دهد، نه فقط سعی در فهم ماهیت این معرفت‌شناسی، بلکه توجه به فهم خاص «دولت» در نزد متفکران این دوره به مثابه درآمدی ضروری بر درک روش‌شناسی نظریه‌پردازی نظریه دولت، ضروری است^(۱) (فیرحی، ۱۳۸۷: ۱۵). اهمیت این مورد هنگامی روشن می‌شود که بدانیم روایت خاص هر نظریه‌پرداز از موضوع مورد مطالعه خود، خواه با هر روشی که به کار گرفته باشد، نه ارائه مستقیمی از خود واقعیت، بلکه بازنمایی انحصاری او از آن واقعیت‌ها خواهد بود (دانایی‌فرد، ۱۳۸۸: ۱۲). از آنجا که روش‌شناسی بنیادین، واجد الگوی نمایش ساختار نظریه‌های دولت برای تحصیل نمودار راهنمای عملی نظریه دولت‌نویسی نیست، از قالب نمودار ساختار سه‌پرده‌ای فیلمنامه‌نویسی بهره می‌بریم.

ساختارشناسی نظریه دولت و راهنمای نظریه دولت‌نویسی

در الگوی فیلمنامه‌نویسی سید فیلد، «ساختار سه‌پرده‌ای» برای صورت‌بندی روایت در متن فیلمنامه‌های موفق پیشنهاد می‌گردد. این الگو به مثابه ابزاری در خدمت نویسنده و راهنمای عملی نگارش داستان، از آنجا که فرایند تحریر اثر را عینی کرده، در قالب یک نمودار نشان داده می‌شود، اهل فن را قادر می‌سازد تا با کمترین انرژی و در کوتاه‌ترین زمان، ایده‌های خود را در قالب فرمی که پیش از این جواب خود را پس داده، تخیل و سپس تصویر کنند. توجه به این الگو، نه از آن‌رو است که وی به «نظریه دولت» توجه داشته - که اساساً وی استاد فیلمنامه‌نویسی بوده و هرگونه ارتباط با اندیشه سیاسی را از آثار سید فیلد باید مبرا دانست - بلکه ناشی از اقتباس این پژوهش از نمودار «ساختار سه‌پرده‌ای» در پیوند با چارچوب نظری‌ای است که توماس اسپریگنز در «فهم نظریه‌های سیاسی» ارائه داده است؛ با این هدف که در یک بازسازی کلی، برای کشف روش‌شناسی نظریه‌پردازی نظریه‌های فلسفی دولت تأسیسی نو در اروپای قرون شانزده تا هجده میلادی به کار گرفته شود. نتیجه این تطبیق روشی، به مثابه متنی که چگونگی مواجهه نظریه‌پردازانه با بحران‌ها و راه‌حل‌های پیشنهادی را ارائه می‌کند، به عنوان اصول و راهنمای نظریه دولت‌نویسی قابل استفاده خواهد بود (فیلد، ۱۳۹۹: ۱۳)؛ زیرا «نظریه

دولت» یک کل است و «ساختار»، چیزی است که با تعیین رابطه بین اجزای آن نظریه تجویزی درباره دولت مطلوب، انسجام کل نظریه دولت را حفظ می‌کند. در واقع تأمل درباره «ساختار نظریه‌های دولت»، کشف الگوی نظریه‌پردازی درباره آنها را در پی دارد.

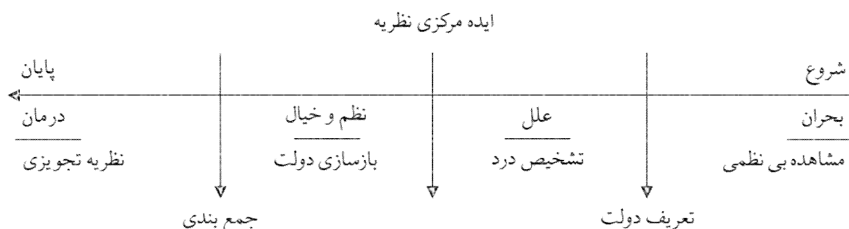
شکل ۲- نمودار ساختار سه پرده‌ای فیلمنامه‌نویسی

(منبع: فیلد، ۱۴۰۱: ۱۷)

ممکن است نقد شود -آنچنان که رنه دکارت نیز در کتاب «گفتار در روش راه بردن عقل»، دنیای مدرن را نوعی روش جدید برای فهم حقیقت می‌داند- نتیجه استخراج روش‌شناسی نظریه‌های در واقع کلاسیک دولت اروپا که ارتباط زیادی با جهان یا تجربه زیسته جوامع و مراحل تاریخی‌شان داشته، برای ابتدای نهادها و سازمان‌ها یا تأمین کارکرد مشروعیت‌زایی دولت‌های جدیدی که در دنیای مدرن و دیگر نقاط ایجاد می‌شوند، کاربرد نخواهد داشت (ر.ک: دکارت، بی‌تا).

در پاسخ باید گفت که اولاً منظور از الگو در اینجا همان مدل اولیه‌ای است که در بنای هر چیز وجود داشته و در عین کثرت، همواره آن طرح کلی ثابت را حفظ می‌کند. بر این اساس الگوی ساختاری نظریه‌های دولت نیز بنا به بررسی ویژگی‌های مشترک متون و با کنار گذاشتن خصایص مکانمند و زمانمند محتوایی آنها، در سازمان مشخصی تعیین می‌گردد. ثانیاً تفکر به «روش فلسفه سیاسی» و کاربست عقل به جای روش‌های سنتی، مورد تبلیغ دکارت بوده، در بردارنده «منطق تشریحی» است که به خلاف «منطق پژوهشی» کهنه نمی‌شود. در نهایت باید یادآوری نمود که تأسیس یک دولت جدید در

دنیای مدرن غیر اروپایی، به معنای آن نیست که خاستگاه نظری و جایگاه اندیشه سیاسی در جوامع سیاسی آن دولت‌ها نیز به دنیای مدرن تعلق داشته باشد. در نتیجه حرکت متأخر آن ملت‌ها به سمت ایجاد دولت‌های نو، نباید به شکلی سطحی با دولت-ملت‌های مدرن معاصر مقایسه شود؛ بلکه با درک ضرورت تاریخی، هر مرحله از فرایند تکوین دولت یا نظریه دولت غیر اروپایی با نمونه‌های اروپایی آن باید تطبیق شود (اسپرینگز، ۱۴۰۰: ۳۴-۳۸).

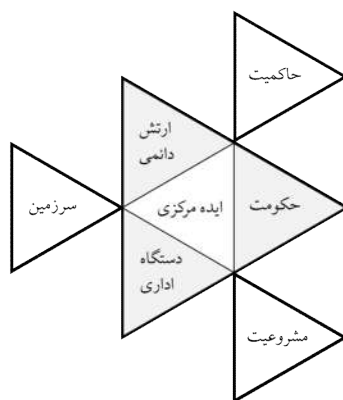
شکل ۳- نمودار ساختار متن نظریه‌های دولت در تطبیق با نمودار ساختار سه‌پرده‌ای سید فیلد

(منبع: آقاباباگلی، ۱۴۰۳: ۶۵-۶۶)

تصویر نظریه‌پردازی در علوم سیاسی

تلاش فی‌البداهه افراد عادی در هر جامعه برای توضیح ارتباط میان اتفاقات سیاسی که ذهن آنها را به خود مشغول کرده (عضدانلو، ۱۳۹۶: ۵۶)، ضرورت تدوین روش قابل اعتماد برای دستیابی به قواعد ثابتی را که واقعیت‌های سیاست را تعریف کند، به نظریه‌پردازان سیاسی نشان می‌دهد (مانهایم و ریچ، ۱۳۷۷: ۷). بنابراین در شکل عام آن، «نظریه‌پردازی» در ادبیات علوم سیاسی به فرآیندهای منتهی به تولید «نظریه سیاسی» که به وسیله «روش علمی» و با مشاهده آغاز شده، با ارائه پاسخ به مسئله مورد مطالعه پایان می‌پذیرد، اطلاق می‌گردد (اسپرینگز، ۱۴۰۰: ۳۸-۴۱). با این حال تداول لفظ نظریه‌پردازی و به‌کارگیری آن به مثابه یک رهیافت علمی جدید برای بیان و فهم پدیده‌های سیاسی اجتماعی از دهه ۱۹۴۰ به بعد رواج یافت (مانهایم و ریچ، ۱۳۷۷: ۱۰).

این مورد گویای آن است که در عین وجود منطقی نظریه پردازی دولت در سنت اندیشه سیاسی پیش از آن، تصویر نظریه پردازی در علوم سیاسی پیش از سده بیست میلادی در سایه ابهام خاصی قرار دارد. درک مختصات درهم خلط شده این تصویر هنگامی میسر می شود که بدانیم نظریه پردازی سیاسی در قرن بیستم به پیروی از توسعه علوم دیگر پدید آمده، روش های اثباتی آنان را به کار گرفته و برای تمیز خود از دیگر اقسام فکر سیاسی، حوزه مطالعه خود را از دامنه دانش های «اندیشه سیاسی»، «ایدئولوژی سیاسی» و «فلسفه سیاسی» مجزا نموده است. پس نظریه سیاسی جدید در تمایز با سنت نظریه پردازی قدیم در پی یافتن قانونمندی میان جزئیات پدیده های سیاسی صرفاً در محدوده قواعد اثباتی علم سیر می نماید (بشیریه، ۱۳۹۸ الف: ۲۰-۲۲).

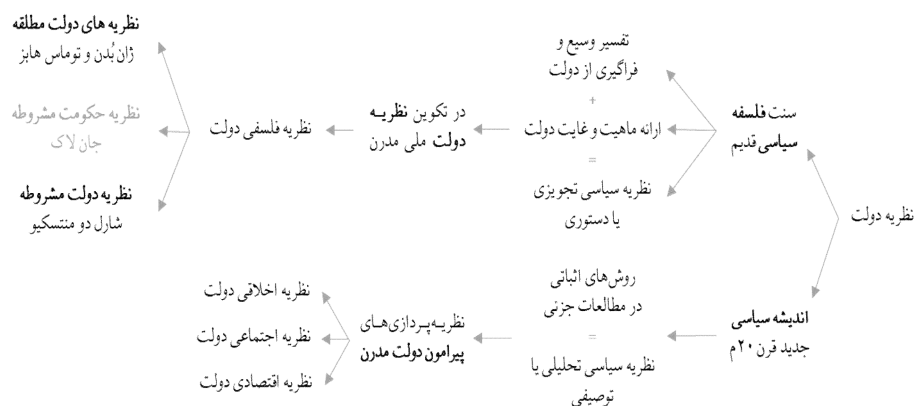
شکل ۴- مختصات دولت- ملت در نظریه های دولت از ایده مرکزی

تا نهادهای پیرامونی (منبع: آقاباگلی، ۱۴۰۳ ب: ۲۵ و ۳۱)

این در حالی است که نظریه پردازی در نزد فلاسفه سیاسی قدیم چون هابز و منتسکیو به توصیف محدود نشده، پرداختن به نظریه های تجویزی را در اولویت خود قرار می دادند. آنها معمولاً در چارچوب تفسیری فراگیر از دولت، ماهیت، ابعاد مختلف و غایت مطلوب آن را ارائه می نمودند؛ وضعیتی که مصادیق نظریه های دولت را به سنت فلسفه سیاسی قدیم منحصر می کند و نظریه پردازی های موضوعی درباره ابعاد محدود

دولت در اندیشه سیاسی جدید را که به شکل امضایی در آثار افرادی چون مارکس، هگل و آرنست یافت می‌شود، دنباله آن سنت قرار می‌دهد (وینسنت، ۱۳۷۶: ۱۶-۱۷، ۱۸۳ و ۲۲۱). همزمان، وجود اشکال مختلف متأثربودگی از سیاست در گستره جوامع، با برجسته کردن ویژگی موقعیت‌مند زندگی انسان، زمینه آن را فراهم می‌کند که نه از نظریه سیاسی، بلکه از «نظریه‌های سیاسی» صحبت کنیم (مصلح، ۱۳۹۸: ۲۶، ۸۳ و ۱۱۷).

به‌علاوه توجه به این نکته ضروری است که نه گونه مطلق از دولت، بلکه دولت‌هایی با ساختارها، نهادهای سیاسی، فرهنگ‌ها و ارزش‌های متفاوت وجود دارد که برخی همسانی‌های مهم سرزمینی، حکومت، مشروعیت و حاکمیت در آنها در غیاب الگوی خاص در برگیرنده انواع دولت‌ها، امکان شکل دادن نوعی تعریف از نهاد دولت را فراهم می‌سازد (وینسنت، ۱۳۷۶: ۲۲-۲۳). آنچنان که با تفکیک نظریه‌پردازان سیاسی مشخص می‌شود که «نظریه‌های دولت تأسیسی» صرفاً آن دسته از نظریه‌های سیاسی هستند که دولت را محمول قرار داده، با استفاده از روش فلسفی به این پرسش که چگونه می‌توان دولتی را حول ایده‌ای تازه به وجود آورد تا بتواند به شکلی هماهنگ حوزه‌های مختلف خود را نظم دهد، پاسخ دهند.

شکل ۵- نمودار نظریه‌های تأسیسی و امضایی دولت که به یکسان

«نظریه دولت» نامیده می‌شوند (منبع: آقاباباگلی، ۱۴۰۳ الف: ۱۱).

پاسخ تجویزی این نظریه‌های فلسفی تأسیسی دولت، دامنه نظری و میزان ظرفیت عملی دولت-ملت را نسبت به اشکال سابق ساخت قدرت افزایش می‌داد؛ ظرفیت جدیدی که دولت را قادر می‌سازد تا بقای خود را تضمین نموده، وظایف اولیه نهادی‌اش را تکمیل نماید. به‌علاوه در ایجاد و اجرای سیاست‌های خود در سراسر سرزمین تحت حاکمیت توفیق یابد، زیرا تصویر جامع و هماهنگ ارکان مختلف دولت و جامعه در این نظریه‌ها، از یکسو صاحبان قدرت را قادر می‌سازد تا نسبت به تأثیر اقدامات خود بر بخش‌های مختلف نظم سیاسی مطلع شوند و از سوی دیگر، افراد وابسته به دستگاه اداری دولت، مواد آموزشی مورد نیاز برای تربیت سیاسی مردم را در اختیار داشته باشند. مواردی که به سبب کاربرد سنت فلسفه سیاسی اروپا در تنظیم منطق تشریحی نظریه‌های دولت، قدرت اقناع عمومی آنها را بالا برده، زمینه پذیرش مشروعیت ارادی را فراهم می‌سازد. ماهیت این منطق تشریحی، چیزی است که علی‌رغم تفاوت دولت‌ها در پیکربندی نهادهای پیرامونی نظیر حکومت و دستگاه اداری یا حتی زمینه‌های تکوین تاریخی و سنت‌های ملی دولت‌ها، قالب و ساختار نظریه‌های دولت به عنوان نوع واحدی از نظریه قابل تصور است؛ زیرا نظریه‌پردازی نظریه‌های دولت مطلقه و مشروطه در نتیجه این افزایش ظرفیت و توان ساخت دولت در اداره و کنترل جامعه، از نظریه‌های ماقبل و مابعد خود متمایز است. به‌علاوه فرایند نظریه‌پردازی مؤید آن است که در روش‌شناسی بنیادین نظریه‌های دولت هر دوره، اصرار به تلاش برای ارائه یک مطالعه تطبیقی جامع یا کامل، منطقی نیست (Gill, 2003: ix-xi).

ظهور دولت-ملت در اروپا و تکوین نظریه‌های دولت

فهم «دولت» به عنوان «نهاد» ذوالابعادی که نه می‌توان آن را یکسره مجرد و نه با قاطعیت، نهاد عینی تصور کرد (طاهایی، ۱۳۸۵: ۷-۸ و ۱۱-۱۴)، محصول نظمی است که تحت یک رشته عواملی از جمله نهضت اصلاح دینی و جنگ‌های گسترده حکومت‌های اروپایی منجر به برقراری صلح وستفالی شد. نظم تازه در اروپای غربی همراه با پیدایش مفهوم جدید حاکمیت میان سده پانزده و شانزده، ابتدا به ظهور ساخت تازه «دولت-

ملت» منجر شد و بعد به دیگر نقاط جهان تسری یافت (رکابیان، ۱۳۹۳: ۳-۴).

اهمیت سیاسی نهاد کلیسا در آن زمان ناشی از این بود که پیش از پیدایش دولت مدرن، نه تنها برخی از ویژگی‌های آن را دارا بود و پیوند دائمی میان خود و مؤمنان ایجاد می‌کرد، بلکه به عنوان مرجعیتی مقتدر شناخته می‌شد که ادعای حاکمیت مطلقه پاپ را اشاعه می‌داد. نهادی واجد دانش الهیات مسیحی بود که در پی جدال تنصیب میان حوزه امپراتوری و پاپی، با توجه به جنبه‌های عرفی سیاسی، به صورت الهیات سیاسی درآمد که غایتش توجیه ولایت پاپ و کلیسا بود. بیشتر این دانش در نهایت با پیروزی هواداران امپراتوری بر طرفداران پاپ، وارد قلمرو نظریه سیاسی شد و مورد بهره‌برداری نظریه‌پردازان وابسته به قدرت قرار گرفت؛ به نحوی که باید گفت همه مفاهیم و نهادهایی که شالوده نظریه‌های دولت کشورهای اروپایی واقع شد، چیزی جز نسخه عرفی‌شده مفاهیم الهیات سیاسی مسیحی نبود که اکنون به دنبال تثبیت خودمختاری قلمرو خود یا تعریف هویتی متمایز با مرجعیت کلیسا بود (طباطبایی، ۱۳۸۴: ۱۲۸-۱۲۷ و ۱۳۰-۱۳۳).

با رسمیت یافتن حاکمیت مستقل واحدهای سیاسی بر قلمرو خود، شکل اولیه دولت-ملت بر پایه سرزمین تأسیس شد. این نهادها با خلق جهانی تازه به تشکیل دولت‌های مطلقه‌ای منجر گردیدند که کارویژه آنها، جلوگیری از جنگ اتباع علیه یکدیگر بود. با این حال به تدریج با تأمین امنیت، اراده عمومی چه از طرق مسالمت‌آمیز و چه خشونت‌بار، ساخت قدرت را به دولت‌های مشروطه تبدیل کرد (زیدآبادی، ۱۳۹۷: ۲۲-۲۰). در نتیجه میان قرن‌های ۱۵ تا ۱۸، دولت‌های اروپایی در یکی از دو رژیم مطلقه با گستره بوروکراسی دولتی مانند فرانسه و آلمان یا مشروطه پارلمانی بدون بوروکراسی متمرکز و ارتش دائمی نظیر بریتانیا تشکیل شدند (عنبرانی و دیگران، ۱۳۹۷: ۶-۷). با تغییر نقشه سیاسی اروپا و ایجاد نظام چندقطبی بر پایه موازنه قوا میان قدرت‌هایی که قادر به گسترش بیش از اندازه مرزهای خود به ضرر دیگران نبودند، اهمیت قلمرو سرزمینی دولت‌های اروپایی را پس از تثبیت بر آن داشت تا قدرت‌های غیر اروپایی نظیر امپراتوری چین، هند، ایران و عثمانی را با مقهور ساختن نظری و عملی آنها به حاشیه رانده، نظم و استغالی را به مناطق دیگر نیز توسعه دهند (نقیب‌زاده، ۱۳۹۷: ۱، ۲۳-۲۴ و ۵۰).

در این فضا، نظریه‌های دولت با ارائه تصویری جامع از ارکان دولت جدید، تفاوت‌های شکلی را کنار گذاشته، با توجه به عوامل عینی یا مؤلفه‌های بنیادی مشترک آنها، به کمک کاربرد فلسفه سیاسی، نهاد دولت-ملت را از دیگر سازمان‌های اجتماعی متمایز نمودند و به جهانی شدن آن یاری رساندند (عالم، ۱۳۹۶: ۱۳۴ و ۱۳۶-۱۳۹).

تعیین دوره زمانی قرون ۱۶ تا ۱۸ میلادی و انحصار نظریه‌های دولت به آثار بُدن، هابز و منتسکیو، ناشی از این است که نظریه‌پردازان پیش از آنها، مثلاً ماکیاولی، حتی در صورت استفاده از مفهوم نوظهور «دولت»، چندان مفهوم مدرنی را که از آن برای دولت-ملت استفاده می‌شود، در نظر نداشته‌اند. موردی که خود این پرسش اساسی را ایجاد می‌کند که اصلاً آگاهی از دولت برای نخستین‌بار چه زمانی ظاهر شد؟ مسلم است پیش‌شرط‌های لازم برای ظهور دولت، حتی در شکل ابتدایی آن، از قبل وجود داشته است؛ اما انعکاس صریح آن در یک نظریه دولت، تنها با ظهور ژان بُدن به‌مثابه نظریه‌پرداز دولت بود که به شکل متمرکز، جامع و کامل بیان شد (Nelson, 2006: 57).

در نقطه مقابل و در اندیشه سیاسی قرن بیستم نیز هرچند کمتر موضوعی را می‌توان یافت که به اندازه دولت، دغدغه اندیشمندان سیاسی باشد، با این حال حتی در نمونه‌ای چون ماکس وبر که اهمیت گسترده‌ای به دولت در آثار خود داده هم مصداقی از نظریه دولت نمی‌توان یافت؛ زیرا با وجود قرار دادن دولت بالاتر از هر چیز دیگری یا حضور مکرر آن در نوشته‌هایش، هیچ‌کجا به تفصیل و در پاسخ مسائل و سؤالاتی که تأمل درباره دولت اقتضا می‌کند، پاسخ نداده است. چنان‌که می‌توان گفت وبر هرگز دارای دکرترین نظام‌مند درباره دولت، یک نظریه دولت یا نظریه جامعه‌شناسی دولت نبوده است. او همیشه به شکلی گذرا، در زمینه‌های متنوع و طی اظهاراتی که به ندرت از چند جمله فراتر می‌رود، به دولت پرداخته است (Anter, 2014: 1).

نظریه‌های دولت تأسیسی اروپای قرون ۱۶ تا ۱۸ میلادی

ژان بدن (۱۵۳۰-۱۵۹۶م)؛ شش رساله دولت^(۲)

در میان آثار به‌جامانده از بُدن، آنچه بیانگر آخرین و کامل‌ترین تفکرات او درباره دولت

مسئله سیاست بوده، در کتاب «شش رساله دولت» ارائه شده است. به این ترتیب رهگیری نظریه دولت وی نیز جدا از بررسی این اثر نخواهد بود. ژان بدن در پیشگفتار، هدف خود از نگارش این کتاب را تلاش در راستای نجات پادشاهی که قلمرو گسترده خود را از دست داده، واکنش به اوضاع جنگ داخلی و جبران فقدان منابع لاتین درباره دولت معرفی می‌کند (Bodin, 1993: 36-38).

او نه‌تنها در سطر یک فصل اول از نخستین رساله‌اش، تعریف مطلوب خود از دولت را ارائه می‌دهد، بلکه درباره اهمیت قرار دادن تعریف در ابتدای بحث می‌گوید: «ما از این جهت تعریف را در صدر قرار می‌دهیم که باید در همه‌چیز به دنبال هدف اصلی و سپس ابزار رسیدن به آن باشیم. تعریف، چیزی نیست جز غایت موضوعی که خود را مطرح می‌کند و اگر به‌خوبی پایه‌گذاری نشود، به زودی هرچه بر آن بنا شود، تباه خواهد شد. هرچند کسی که غایت را یافته است، همیشه وسیله‌ای برای رسیدن به آن پیدا نمی‌کند» (Bodin, 1993: 44). در فصل دوم از رساله اول نیز نه‌تنها با پذیرش تنوع حکومت‌ها، اهمیت حضور «حاکمیت تقسیم‌ناپذیر» در شیوه حکمرانی هر یک از دولت‌ها را یادآوری می‌کند، بلکه آن را به‌مثابه «ایده مرکزی نظریه» خود معرفی می‌نماید. در نتیجه با بحث عدم تأثیر اندازه دولت در ماهیت آن، دیدگاهش نسبت به عنصر «سرزمینی» را نیز اعلام می‌سازد (Bodin, 1993: 50-51).

بدن با تعریف ضمنی مفهوم «حکومت» در تمایز با «دولت» می‌گوید که اگر «یک یا چند نفر از شهروندان را انتخاب کنیم که به آنها قدرت مطلق دهیم تا دولت را اداره کنند و به طور کامل حکومت کنند... و این کار هر ساله انجام شود... با این حال اینها حاکمیتی ندارند، زیرا آنها چیزی جز امانت‌دار قدرتی نیستند که در زمان خاصی به آنها داده شده است» (Bodin, 1993: 75-77). او ادعایی را که منجر به تبیین «تمایز واقعی» میان دو ساحت «دولت» و «حکومت» می‌شود، ناشی از «یکی از قواعد اجتماع انسانی که تاکنون هیچ‌کس آن را توضیح نداده» معرفی می‌کند (Bodin, 1993: 122-123).

بدن در فصل پنجم رساله پنجم، بحث مسائل نظامی و «ارتش دائمی» را گشوده، به

مواردی نظیر اعتبار مسلح کردن و آموزش نظامی شهروندان، مستحکم کردن شهرها و پیگیری رویه جنگ طلبانه دولت‌ها می‌پردازد (Bodin, 1993: 265-270). طی رساله سوم نیز به مسئله کارویژه‌های مختلف حکومت می‌پردازد. مثلاً به دقت «سنا» را تعریف می‌کند و نسبت قدرت آن با شهریار را معین می‌سازد یا ماهیت نهادی «قوه قضاییه و دادگاه‌های حاکمیتی» و شکل اختیار آنان در صدور حکم را تعیین می‌نماید (Bodin, 150-155: 1993). بُدن در توضیح دیگر نهادها و ارکان پیرامونی دولت، بحث از «دستگاه اداری»، سلسله‌مراتب آن، انواع صاحب‌منصبان و کارگزاران یا تفاوت آنها از حیث توانایی صدور فرمان و محدودیت در اجرای دستورها را در طول فصول اول تا ششم از این رساله به دقت توضیح می‌دهد (Bodin, 1993: 157, 164-165, 176).

در نهایت با تکمیل مباحثی که بُدن ذیل علل بی‌نظمی و دلایل مشاهده بحران ارائه کرده، در کنار بازسازی‌های موردی نظم دولت که با تصور شیوه مطلوب تحقق آنها برحسب هر مبحث طی فصول ارائه می‌کند، زمینه ورود به مرحله «جمع‌بندی» و صورت‌بندی «درمان» دولت را فراهم می‌نماید.

فصل چهارم از رساله ششم به مقایسه سه شکل دولت برای نشان دادن مزایا و معایب هر یک و «تجویز» دولت سلطنتی به عنوان بهترین نوع آن می‌پردازد. او ابتدای این فصل می‌نویسد: «به نظر من، ما تا به حال درباره همه بخش‌های دولت به طور کامل بحث کرده‌ایم. اکنون نتیجه‌گیری باقی می‌ماند.» پس با بازگشت به استعاره نهاد خانواده، آن را تصویری از دولت معرفی کرده، تجویز می‌کند که اگر از یک طرف بخواهیم که «شهروندان و شهر را آن اندازه متحد کنیم که صورت خانه و دولت را به شکل یک خانواده درآوریم، باید کثرت رهبران را که در حالت دموکراسی وجود دارد حذف کرده، یک پادشاه را به عنوان پدر واقعی خانواده بنشانیم» و از طرف دیگر از «سلب مالکیت اموال» پرهیز کنیم، زیرا «بزرگ‌ترین عیب این است که با حذف این دو کلمه مال شما و [مال] من، پایه‌های هر دولتی را خراب می‌کنیم... [همان‌گونه که باید گفت که] خداوند نیز خواسته است که افراد، مالکیت بر اموال خود را حفظ کنند». باید این‌طور حکم نمود که چون «خرد در همه یکسان نیست»، مناصب

دولتی را نیز نباید میان همه تقسیم نمود (Bodin, 1993: 298 & 306-307).

توماس هابز (۱۵۸۸-۱۶۷۹م)؛ لویاتان

ایده‌پردازی‌های هابز درباره دولت را نیز بیش از هر نوشته دیگرش باید در کتاب «لویاتان» و مخصوصاً بخش دوم که «در باب دولت» نامیده و از فصل هفدهم تا سی‌ویک ادامه دارد جست‌وجو نمود. بنابراین کاوش نظریه دولت او به خلاف «شش رساله دولت» بُدن که سراسر کتاب را فراگرفته بود، تنها شامل این بخش می‌گردد. هابز نیز در مقدمه، پیش از هر چیز دولت را «تعریف» می‌کند که «آن لویاتان عظیمی که کشور یا دولت خوانده می‌شود، به کمک فن و صنعت ساخته شده و صرفاً انسانی مصنوعی است که از انسان طبیعی، عظیم‌تر و نیرومندتر است و برای حراست و دفاع از او ساخته شده و در آن حاکمیت همچون روحی مصنوعی است که به کل بدن، زندگی و حرکت می‌بخشد». هابز به این وسیله مقصود خود از شخصیت حقوقی دولت را معین و هدف از تشکیل لویاتان یا کارویژه «مشروعیت» ساز دولت را «تأمین امنیت» اعلام می‌کند. موردی که اهمیت آن را به مثابه «ایده مرکزی نظریه» خود تا پایان کتاب حفظ نموده، با اشاره دقیق به کیفیت عملکرد حکام، کارگزاران قوه مجریه و قضاییه، به جایگاه «حاکمیت» در تحقق آن اشاره می‌کند (هابز، ۱۳۹۹: ۶۷ و ۷۱).

بر همین اساس، فصل اول (هفدهم) از بخش دوم کتاب را «در باب علل، ایجاد و تعریف دولت» نام‌گذاری نموده، صحبت از دولت یا تلاش برای تکوین آن را واکنشی به «بحران» شرایط جنگی در زمانه‌ای که قدرتی برتر برای بازدارندگی و ترساندن نیروهای مختلف برای پایبندی به قوانین و حفظ صلح وجود ندارد، معرفی می‌کند. او در فصل سوم (نوزدهم) این بخش، به بررسی «انواع گوناگون دولت» پرداخته، تفاوت میان دولت‌ها را از حیث قدرت نمی‌داند، بلکه ناشی از میزان توفیق آنها در برقراری صلح و امنیت یا کیفیت نمایندگی متمایز هر «حکومت» از مردم معرفی می‌کند. آنچنان که دولت‌های مختلف بسته به آنکه حکومتشان توسط یک نفر، گروهی از افراد یا همه جامعه اداره شود، به نام پادشاهی، دموکراسی یا آریستوکراسی خوانده می‌شود (همان: ۲۰۱-۲۱۰).

در ادامه، فصل چهارم (بیستم) عهده‌دار بررسی کیفیت «حاکمیت» می‌شود (همان: ۲۱۰-۲۱۷) و در فصل پنجم (بیست و یکم) نیز «سرزمین» و به تعبیر دیگر، قلمرو هر حاکم را به واسطه مرزهایش قابل بازشناسی نموده، اتباع حاضر در هر قلمرو را صرفاً تحت سلطه حاکم همان سرزمین تلقی می‌کند (همان: ۲۱۸-۲۲۶). بحث از سرزمین البته در فصل هشتم (بیست و چهارم) نیز برحسب تأثیر آن بر عدالت، مالکیت و نظام اقتصادی مجدداً به آن اشاره می‌شود. آنچه در این فصل خودنمایی می‌کند، تأکیدی است که نویسنده بر «چارچوب کلی کتاب» و «اندازه کفایت» بحث می‌گذارد. هابز در اینجا تصریح می‌کند که دامنه‌ای از موضوعات و نهادها برای ارائه تعریف جامع و تصویر کامل از نهاد دولت وجود دارد که تا پیش از تکمیل آن، محتوای نظریه دولت کافی نخواهد بود (همان: ۲۴۲-۲۴۷). سپس فصول ششم و هفتم (بیست و دوم و بیست و سوم) به نهادهای پیرامونی یا چنان‌که هابز خود «سازمان‌های تابع سیاسی و خصوصی» و «کارگزاران عمومی قدرت حاکمه» نامیده، اختصاص می‌یابد، زیرا به مثابه «اجزای اندام دار دولت» عمل می‌کنند.

به علاوه هر «کارگزار عمومی [به مثابه] کسی... که از جانب حاکم، چه پادشاه باشد و چه مجلس، در هر امری که به کار گماشته شده... حق نمایندگی دولت در حوزه استخدامی خود را دارا» شده، به این وسیله، شخصیت حقیقی و حقوقی آن از یکدیگر مجزا می‌گردد. در نتیجه فارغ از دامنه مسئولیت، «هیچ تفویض اختیاری را نمی‌توان به عنوان... انتقال حاکمیت» تلقی نمود. موردی که جدا از قانون‌گذاری که اختصاص به حاکم دارد، چه در «امر قضا» و «ساختار منظم دادگاه‌ها» که با قوه قضاییه قرابت دارد و چه در «اجرای احکام» که به تعریف قوه مجریه نزدیک است، حاکمیت واحد حفظ می‌شود (هابز، ۱۳۹۹: ۲۲۷-۲۲۸ و ۲۳۸-۲۴۱).

در فصل نهم (بیست و پنجم) نیز با تأکید بر مسموع نبودن عذری که ناشی از جهل به قانون باشد، زمینه بحث «در باب قوانین مدنی» در فصل بعدی را فراهم می‌سازد (همان: ۲۴۷-۲۵۳، ۳۲۷ و ۴۹۳). در نهایت طی واپسین بخش در جمع‌بندی تجویزی خود «درباره کل نظریه این رساله» می‌نویسد: «بخش عمده این نظریه که برای تأسیس دولت

جدید عرضه شده، لاجرم با نظریه‌ای که به انحلال حکومت قدیم انجامید، مغایرت دارد... [ازیرا هرچند] حفظ امنیت و اطاعت به حکم طبع بشر و قوانین الهی ضروری است... دولت‌ها در انقلابات خود نمی‌توانند در صورت فلکی چنین حقایقی به دَوَران پردازند (زیرا ویران‌کنندگان حکومت‌های قدیم، نگاه خشم‌آلودی به حقایق دارند و مؤسسان دولت‌های جدید هم بدان‌ها پشت می‌کنند)» (همان: ۵۶۳-۵۷۲)؛ مطلبی که خود گویای اهمیت نظریه‌پردازی دولت به روش فلسفه سیاسی و فارغ از نگاه‌های ایدئولوژیک یا هیجانات تحولات اجتماعی است.

شارل دو منتسکیو (۱۶۸۹-۱۷۵۵م)؛ روح‌القوانین

همان‌طور که هابز از نظریه دولت «حاکمیت» محور بُدن، مفهوم فرعی «امنیت» را گرفت و در کانون نظریه دولت خود جای داد، منتسکیو نیز به تأسی از ایده‌های هابز و نظریه حکومت لاک درباره قوای اساسی و آزادی‌های سیاسی در رساله دوم حکومت، (منتسکیو، ۱۴۰۲: ۷۱)، مفهوم «قانون اساسی»، تأثیر و جایگاه آن در روابط قدرت را به عنوان «ایده مرکزی نظریه» خود در روح‌القوانین برگرفت. وی بر این پایه به بازسازی و توسعه ابعاد مختلف دولت مشروطه پرداخت و به خلاف دو نمونه قبلی که کار خود را با تعریف دولت آغاز نموده بودند، چندان نیازی به تعریف مستقیم دولت ندید. او در مقابل، نقطه آغاز نظریه خود را در ارائه «تعریف جدیدی از قانون» در قلمرو مناسبات اجتماعی سیاسی می‌دانست (طباطبایی، ۱۳۹۹: ۳۳۶)؛ گو اینکه تا پیش از او، به حد کافی دولت تعریف شده باشد و حالا به فهم تازه‌ای در مواجهه با دولت نیاز باشد^(۳).

منتسکیو، جهان را به طور مطلق قانونمند توصیف کرد و به تبعیت از نقشی که قوانین در ایجاد نظم در زندگی موجودات ایفا می‌کند، استمرار آن نظم را نیز وابسته به تداوم قوانین توصیف نمود. در نتیجه به خلاف نباتات که فراغ از هرگونه دانش نسبت به قوانین، روابط منظم خویش را حفظ می‌کنند، حیوانات با احساسات و انسان به سبب ترکیبی از اختیار و عواطف، نه تنها از قواعد طبیعی، بلکه از قوانین وضعی خویش نیز ترمد می‌کنند. وضعیتی که منتسکیو را بر آن داشت تا تمهید شرایطی برای تطبیق انسان برای تبعیت قانون در زندگی اجتماعی را الزامی بداند (منتسکیو، ۱۴۰۲: ۱۴۱-۱۴۴).

منتسکیو توضیح می‌دهد که «نزدیک‌ترین حکومت به طبیعت، چیزی است که اوضاع آن با اوضاع ملتی که برایش تشکیل شده، مناسب‌تر باشد». به علاوه باید دانست که جدا از قوانین مشترک میان ملت‌ها، قوانین سیاسی و مدنی خاصی نیز در کشورها وجود دارد که متناسب با اوضاع و احوال هر ملتی وضع شده است. بنابراین کثرت «قوانین سیاسی که دولت را تشکیل می‌دهند... [و] قوانین مدنی که آن را حفظ می‌نمایند» نه تنها به تعدد دولت‌ها، بلکه به تنوع حکومت‌ها نیز می‌انجامد (همان: ۱۴۷).

او در «رساله دوم» برای نخستین بار اقسام «حکومت» در اجتماعات را برشمرد، تا انتها این تقسیم‌بندی را مبنای بحث خود قرار می‌دهد (همان: ۱۵۳). با این حال به جای آنکه بخشی از کتاب را به صدور «نظریه تجویزی» خود اختصاص دهد، در خلال مسائل مختلف، حکومت مشروطه در دولت سلطانی را برتر از دیگر ساخت‌های قدرت معرفی می‌سازد. برای نمونه می‌نویسد: «حکومت پادشاهی مشروطه، مزیت بزرگی نسبت به حکومت جمهوری دارد و آن این است [که] چون امور به دست یک نفر تنها اداره می‌شود، سرعت اجرا در این حکومت بیشتر است. ولی از آنجا که ممکن است این سرعت به تندروری مبدل شود، قوانین باید آن را کمی تعدیل کنند». در نتیجه طی «رساله پنجم» با بحث از قوای قانون‌گذار و رابطه آن با قوای اجرایی دولت و در «رساله ششم» با توجه به دستگاه قضایی و رابطه آن با تقنین (منتسکیو، ۱۴۰۲: ۲۰۱، ۲۱۵ و ۲۳۷)، بحث از اجزای مختلف حکومت و «نهادهای پیرامونی» دولت را پی می‌گیرد.

این تفکیک بعداً در «رساله یازدهم» برحسب بحث از ساخت دولت مشروطه در انگلستان که برای منتسکیو، شکلی آرمانی و مطلوب داشته و عملاً الگوگیری از آن را «تجویز» می‌کند، با صراحت بیشتر و در کنار هم دنبال می‌شود. منتسکیو در این باره یک مرتبه می‌گوید: «در انگلستان، طرز حکومت طوری است که... در همه جا هم باید طریقه حکومت همین شکل باشد» و در مرتبه دیگر می‌نویسد: «در سازمان این کشور، سه قوه وجود دارد که هر یک، کار خود را می‌کنند و از هم تفکیک شده‌اند. اول، قوه مقننه... دوم، قوه اجراکننده... سوم، قوه قضاییه». این بحثی است که او در ادامه آن به

خاطر غیبت ویژگی‌های دولت مشروطه انگلستان در سایر مشروطیت‌های اروپا بر ضرورت تقسیم قوا، کیفیت نظارت آنها بر یکدیگر و نحوه «حاکمیت قانون» به عنوان اصول «مشروعیت» بخش در دولت‌های مشروطه توضیح می‌دهد (همان: ۳۳۱-۳۴۱).

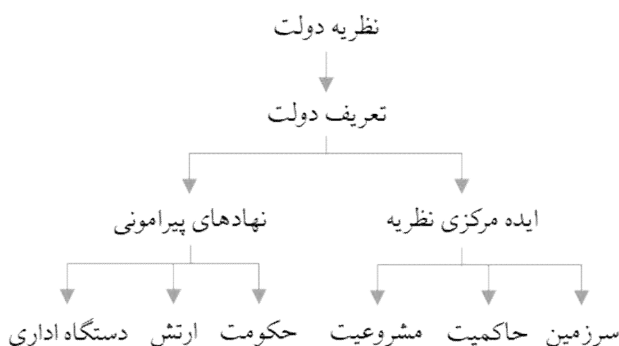
در «رساله نهم و دهم» با تفکیک قوای نظامی به دو نیروی دفاعی و تهاجمی، در پاسخ به چگونگی تأمین امنیت، نه تنها بر ضرورت در اختیار داشتن «ارتش دائمی» تأکید می‌کند، بلکه با مقایسه گسترده «سرزمین» فرانسه با ایران می‌نویسد: «از آنجا که ممکن است حمله‌کنندگان در سراسر کشور ظهور نمایند، باید نیروی مدافع هم در همه نقاط بتواند خودنمایی کند». در نتیجه طراحی شبکه نظامی هماهنگی که بتواند پیوسته از نیروهای مستقر در مرزها و دیگر نقاط مختلف کشور پشتیبانی کند، اهمیت می‌یابد. در نهایت در «رساله سیزدهم» نیز اشاره می‌کند که شمار نیروهای ارتش نباید از سقفی مشخص، فراتر رود (منتسکیو، ۱۴۰۲: ۳۰۱-۳۰۵ و ۳۹۸).

بحث و بررسی

هر یک از نظریه‌های بُدن، هابز و منتسکیو از آنجا که در پی معرفی شکل خاصی از نهاد دولت مطلوب خود هستند، از دو بخش اصلی «ایده مرکزی» و «نهادهای پیرامونی» تشکیل شده‌اند. ایده‌ای که هسته و چارچوبی برای تعیین ماهیت و هدف نهایی ایجاد نهاد دولت را اعلام داشته و بخش پیرامونی که لوازم و مجموعه اجزای تحقق عملی آن ایده مرکزی را در بردارد. به تعبیر دیگر، یکی عهده‌دار توضیح سیاست و دیگری فعالیت‌های تشکیل‌دهنده زندگی سیاسی است. پس نظریه‌های دولت در این آثار به ترتیب حول ایده‌های مرکزی حاکمیت، امنیت و قانون اساسی تدوین شده، در صورت دولت‌سازی بر اساس این نظریه‌ها، نهاد دولت قادر خواهد بود تا ظرفیت‌های جمعی افراد در تعامل با خود را هماهنگ و در راستای آن ایده‌ها سازمان دهد. سازمان دولت در این نظریه‌ها شامل حکومت، ارتش و دستگاه اداری است که در کنار دیگر ابزار دولت، حول ایده و دستگاه مفهومی بُدن، هابز و منتسکیو را فراگرفتند (احمدوند، ۱۳۹۴: ۶۲-۶۴).

از آنجا که در اغلب نظریه‌های سیاسی، «سیاست» با «دولت» پیوند یافته و تلاشی

مشترک برای توضیح موضوعات مرتبط با اقتدار عمومی یافت می‌شود (تی. بلوم، ۱۳۷۳: ۲۸ و ۳۱)، تعریف عناصر قدرت، مرزهای دولت و کارویژه‌های این عناصر ساختاری در قالب نوعی تقدم و تأخر، با نظم و آرایش خاصی که اختصاص به همان نظریه‌پرداز دارد، در هر یک از نظریه‌های دولت یافت می‌شود (فیرحی، ۱۳۹۵: ۱۹). مطلبی که نشان می‌دهد بدون درک چیستی دولت و تعریف آن، نه عناصر دولت بازشناسی می‌شود و نه نظریه‌پردازی دولت ممکن می‌گردد.

شکل ۶- نمودار عناصر و ساختار اصلی یا حداقلی نظریه‌های دولت

(منبع: آقاباباگلی، ۱۴۰۳: ب: ۴۰)

در همین فضا، پیامد منطقی شناخت «دولت» و عناصر آن، ضرورت موضع‌گیری نظریه‌پرداز درباره چگونگی برقراری مشروعیت، حاکمیت و سرزمین در دولت مطلوبش است. کاری که بُدن، هابز و منتسکیو با ایجاد تصویری قابل انتقال از سیمای جامع، مانع و منطقی از دولت، چه برای صاحبان قدرت حاکم و چه عامه انجام دادند، زمینه پذیرش ساخت قدرت، تأمین مشروعیت و مدیریت کم‌چالش‌تر جامعه را فراهم ساختند. شرایطی که ایجاب می‌کند تا از کاربرد مفهوم حکومت بدون تعیین ارتباطش با دولت و تقلیل دامنه بحث از نظریه دولت به نظریه حکومت خودداری شود (گل‌محمدی، ۱۴۰۲: ۲۰-۱۹، ۳۱-۳۰). چنان‌که در این آثار، نظریه‌پردازان دولت با تفکیک حکومت از دولت درباره نهادهای سیاسی گوناگونی که باید ایده مرکزی آنها را عینیت بخشد، تعیین تکلیف

کرده‌اند. به‌علاوه باید دانست که پیدایش نظریه‌های دولت مطلقه بدن و هابز، بیشتر واکنشی به بحران‌های برخاسته از ماهیت حکومت‌های فئودالی بود که ساختار غیر متمرکز قدرت در آنها نه‌تنها به بروز جنگ قدرت دامن می‌زد، بلکه با اختلال در نظام اقتصادی و تأمین مالی حاکمان، به ناتوانی مدیریت نیروهای نظامی می‌انجامید (همان: ۱۶۶-۱۶۹). در حالی که برخلاف ظهور تدریجی دولت مطلقه در فرانسه و بریتانیا طی سده ۱۶ و ۱۷ میلادی، تلقی مفهومی جدید آن چندان سابقه‌دار نیست و کاربردش برای داوری گذشته به چیزی فراتر از اوایل قرن هجده نمی‌رود. در نتیجه هرچند پژوهشگران، مصادیق آن را در دولت‌های ریشیلیو و لوئی چهاردهم جست‌وجو کرده‌اند، اصطلاحات مورد نیاز آن را از نظریه‌های بدن و هابز گرفته‌اند (وینست، ۱۳۷۶: ۷۷-۷۸ و ۸۷-۸۶).

هرچند برخی مفاهیم مشروطه، قرن‌ها پیش از نظریه‌های دولت مطلقه یافت می‌شود، این دولت مطلقه و نظریه بدن و هابز است که با تجویز نظم سیاسی متمرکز با کاهش اهمیت پادشاه و گسترش دستگاه دیوانی مستقل از او که در خدمت مصالح دولت است، زمینه پیدایش نظریه دولت مشروطه را فراهم کرد؛ به نحوی که نخستین و نیرومندترین نظریه سیاسی در تاریخ تفکر اروپا که بنیاد قسمت اعظم اندیشه درباره دولت را تا به حال پایه‌گذاری کرده، باید همین نظریه دولت مشروطه منتسکیو تلقی نمود. با این حال برخلاف پیدایش دولت مشروطه در واژگان سیاسی، تاریخ‌نویسان هرگز سابقه دولت مشروطه در اروپا را درخور بحث مفصل ندیده‌اند و ایده مرکزی مشروطه را عامل ایجاد نظام‌های سلطنتی ناپایداری دانسته‌اند که برای سالیانی دراز با نادیده گرفته شدن منافع ملی و توجه به مسائل اجتماعی، پیامدی جز پیدایش «عصر فترت» نداشته است (پیلیبیم، ۱۴۰۱: ۱۶۳).

این مورد، عاملی است که در اثر بررسی‌های متساهلانه و سطحی، برخی از پژوهشگران را بر آن داشته تا نه‌تنها از شکل‌گیری «دولت مشروطه لیبرال» یا حتی فراتر از آن، «دولت لیبرال» در این دوره سخن گویند (وینر، ۱۳۹۷: ۳۰۳-۳۰۴)، بلکه پیشینه مبانی حقوقی، فلسفی و اقتصادی لیبرالیسم در پژوهش‌های جدید را با نقطه عزیمت اکنون در آثار لاک، منتسکیو و آدام اسمیت واکاوی نمایند. این در حالی است که تبیین

اصول لیبرالیسم اولیه را از تألیفات تامس پین در اواخر قرن ۱۸ میلادی فراتر نمی‌توان دانست و جلوه‌های عینی آن در تحولات اجتماعی طی قرن نوزدهم قابل مصداق‌یابی است (بشیری، ۱۳۹۸ ب: ۱۸، ۲۰-۲۲ و ۲۶).

نتیجه‌گیری

روش‌شناسی بنیادین آثار نظریه‌پردازان دولت تأسیسی در اروپا نشان داد که قالب یکسانی در تقدم و تأخر مباحث تحریر شده در «شش رساله دولت»، «لویاتان» و «روح‌القوانین» وجود ندارد. در یک گام فراتر، نظریه‌های دولت قرون ۱۶ تا ۱۸ میلادی علی‌رغم تمایزهای موضوعی و جزئی که در رساله‌های ژان بُدن، هابز و منتسکیو وجود دارد، در کلیات و پوشش عناصر اصلی نهاد دولت، مشابه عمل می‌کنند. این نظریه‌ها نخست به بحران‌های سیاسی اجتماعی عصر خود پاسخ می‌دهند. دوم با ایجاد پیوند نظام‌مند میان ایده مرکزی خود و نهادهای پیرامونی دولت، عناصر نهادین دولت-ملت را توضیح داده، چارچوبی تجویزی برای ایجاد و تثبیت شکل مطلوب دولت‌های مطلقه و مشروطه ارائه می‌دهند. سوم با تکیه بر سنت فلسفه سیاسی به ادبیاتی منطقی دست یافته‌اند که به دلیل کاربرد روش عقلی، حتی در مواردی که به آیات کتاب مقدس ارجاع می‌دهد، در نزد مخاطبان، مقبول جلوه می‌نماید. آنچنان که با وجود تحولات و تطورات بعدی دولت، کماکان محل ارجاع مانده، نظریه‌های بعدی از سطح امضایی نسبت به آنها و تصحیح برخی ابعاد معدود، فراتر نرفته است.

هم‌زمان، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نظریه‌های دولت به دلیل ارتباطی که با رویکرد شخصی نظریه‌پردازان خود برقرار می‌کنند، ظرفیت خاصی در اقناع عمومی و مشروعیت‌سازی دارند که جز پیروی روشی، به طور مستقیم قابل عاریه گرفتن برای دیگر دولت‌ها در سایر کشورها نیست. این مطلب، مؤید آن است که فقدان پرداخت مناسب به چیستی، چگونگی و جایگاه نظریه دولت به خلأ ناشی از در اختیار نداشتن دانش نظری مشروعیت‌زایی داخل کشورها دامن زده، کارویژه نظریه‌های دولت به‌مثابه متن برآمده از سنت فلسفه سیاسی اروپا را گوشزد می‌نماید.

پی‌نوشت

۱. استناد به اثر دکتر داوود فیروزی نه از آن‌رو که موضوع این بخش مورد اشاره ایشان باشد- که هرگونه اشاره به بحث «نظریه دولت» و تفکیک آن از اندیشه سیاسی در کتاب «روشن‌شناسی و اندیشه سیاسی در اسلام» غایب است- بلکه ناشی از اقتباسی است که نویسنده از صورت روش تحقیق در مقاله «روشن‌شناسی اندیشه سیاسی در دوره میانه تمدن اسلامی» متناسب با محتوای خود انجام داده است.

۲. ترجمه تحت‌اللفظی عنوان کتاب ژان بدن، «شش رساله جمهوری» است، اما کاربرد واژه «جمهوری» در آغاز، نظیر آنچه در عنوان لاتین و انگلیسی کتاب جمهوری افلاطون به چشم می‌خورد، تنها معادلی برای مفهوم دولت بوده است. تغییر کاربرد آن واژه در معنای دولتی که فاقد پادشاه باشد، صرفاً از سده هفدهم میلادی به بعد رواج یافته است. به‌علاوه امروزه بر پایه برخی تعاریف، تنها در توصیف آن دولت‌هایی می‌توان «جمهوری» را به کار برد که فرایند انتخاب مستقیم یا غیر مستقیم رییس حکومت آنها با راهکارهای قانونی باشد (حافظیان، ۱۳۹۹: ۲۸۷). در نتیجه باید در ترجمه «شش رساله جمهوری» تجدیدنظر نمود و به جای آن از تعبیر «شش دفتر درباره کشور» یا «شش رساله دولت» بهره گرفت.

۳. منتسکیو نیز به قرینه ادبیات فرانسوی که ژان بدن از آن در کتاب خود بهره گرفته بود، از تعبیر «جمهوری» برای اشاره به دولت در شکل اعم آن از حکومت‌های اشرافی یا دموکراسی استفاده کرده است. به این ترتیب مترجم «روح القوانين» برای تمایزگذاری میان دو مفهوم دولت و جمهوری به‌مثابه یکی از اقسام حکومت، به ترتیب از دو لفظ «رژیم جمهوری» و «حکومت جمهوری» استفاده کرده است. «رژیم سلطنتی» نیز در این متن در واقع اشاره به دولت مشروطه دارد که پادشاهی بر اساس قانون اساسی بر مردم حکومت می‌کند (منتسکیو، ۱۴۰۲: ۱۴۰ و ۱۵۳). وضعیتی که با هدف ایجاد زبان مشترک در اینجا و تداوم بحث نظریه‌های قبلی، نویسندگان را ملزم می‌سازد تا رژیم جمهوری را معادل دولت مطلقه و رژیم سلطنتی را برابر با دولت مشروطه قرار دهند.

منابع

- آقاباباگلی، علیرضا (۱۴۰۳ الف) سمینار اسلام سیاسی و نظریه دولت در ایران، دانشکده علوم اداری و اقتصاد دانشگاه شهید بهشتی.
- (۱۴۰۳ ب) نظریه دولت و اسلام سیاسی در ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد اندیشه سیاسی در اسلام، به راهنمایی سید محمدعلی حسینی زاده، دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی.
- احمدوند، شجاع (۱۳۹۴) تاریخ تحول دولت در اسلام (تا پایان امویان)، تهران، نشرنی.
- اسپریگنز، توماس (۱۴۰۰) فهم نظریه های سیاسی، ترجمه فرهنگ رجایی، تهران، آگه.
- افضلی، رسول (پدیدآور) (۱۳۹۹) دولت مدرن در ایران، (حمید احمدی، عباس حاتمی، محمدحسین حافظیان، پرویز دلیرپور، خلیل الله سردارنیا، علیرضا سمیعی، حسین سیف زاده، محمدعلی قاسمی، مسعود مطلبی، و احمد نقیب زاده، محققین)، قم دانشگاه مفید. (نشر اثر اصلی ۱۳۸۶)
- بشیریه، حسین (۱۳۹۸ الف) تاریخ اندیشه های سیاسی در قرن بیستم، اندیشه های مارکسیستی، جلد ۱، چاپ دوم، تهران، نشرنی.
- (۱۳۹۸ ب) تاریخ اندیشه های سیاسی در قرن بیستم، لیبرالیسم و محافظه کاری، جلد ۲، چاپ دوم، تهران، نشرنی.
- پارسانیا، حمید (۱۳۹۲) «نظریه و فرهنگ: روش شناسی بنیادین تکوین نظریه های علمی»، راهبرد فرهنگ، سال ششم، شماره ۲۳، صص ۷-۲۸.
- پبلیسم، پملا (۱۴۰۱) سلطنت در فرانسه ۱۸۱۴-۱۸۴۸، تهران، نشرنی.
- تی. بلوم، ویلیام (۱۳۷۳) نظریه های نظام سیاسی؛ کلاسیک های اندیشه سیاسی و تحلیل سیاسی نوین، ترجمه احمد تدین، جلد ۱، نشر آران.
- دانایی فرد، حسن (۱۳۸۸) «روش شناسی عمومی نظریه پردازی»، روش شناسی علوم انسانی، سال پانزدهم، شماره ۵۸، صص ۷-۳۲.
- دکارت، رنه (بی تا) گفتار در روش راه بردن عقل، ترجمه محمدعلی فروغی، جلد ۱، کانون تألیف و ترجمه.
- رکابیان، رشید (۱۳۹۳) بررسی انتقادی نظریه های دولت در تبیین دولت در جمهوری اسلامی ایران، پایان نامه دکتری علوم سیاسی، به راهنمایی: محمدتقی آل غفور، دانشکده علوم سیاسی، تاریخ، علوم اجتماعی، دانشگاه باقر العلوم علیه السلام.
- زیدآبادی، احمد (۱۳۹۷) الزامات سیاست در عصر ملت- دولت. تهران، نشرنی.
- طاهایی، سید جواد (۱۳۸۵) اندیشه دولت مدرن (به سوی نظریه دولت امام خمینی)، تهران، عروج.

طباطبایی، سید جواد (۱۳۸۴) دیباچه‌ای بر نظریه انحطاط ایران، جلد ۱، تأملی درباره ایران، چاپ چهارم، تهران، نگاه معاصر.

----- (۱۳۹۹) تاریخ اندیشه سیاسی جدید در اروپا؛ جلد نخست: از نوزایش تا انقلاب فرانسه، دفتر سوم: نظام‌های نوآیین در اندیشه سیاسی، تهران، مینوی خرد.

عالم، عبدالرحمن (۱۳۹۶) بنیادهای علم سیاست، تهران، نشرنی.
عضدانلو، حمید (۱۳۹۶) سیاست و بنیادهای فلسفی اندیشه سیاسی، تهران، نشرنی.
عنبرانی، عطا و علیرضا ازغندی محسن مدیرشانه‌چی و صادق زیباکلام‌مفرد (۱۳۹۷) «در چیستی دولت مدرن (به سوی یک رویکرد سازمانی)»، علوم سیاسی، دانشگاه آزاد کرج، ۴۳ (۱۴)، صص ۶۰-۱۳۳.

عیوضی، محمدرحیم و احسانه محمدی (۱۳۹۰) «روش‌شناسی و کاربرد آن در نظریه‌پردازی در علوم اجتماعی»، مطالعات دفاعی استراتژیک، سال دوازدهم، شماره ۴۶، صص ۹۰-۱۶۷.

فیرحی، داوود (۱۳۸۷) روش‌شناسی دانش سیاسی در تمدن اسلامی، مجموعه مقالات، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

----- (۱۳۹۵) نظام سیاسی و دولت در اسلام، تهران، قم، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، دانشگاه باقرالعلوم.

فیلد، سید (۱۳۹۹) چگونه فیلمنامه بنویسیم، ترجمه عباس اکبری، تهران، نیلوفر.
----- (۱۴۰۱) کالبدشکافی چهار فیلمنامه، ترجمه عباس اکبری، تهران، نیلوفر.

گل‌محمدی، احمد (۱۴۰۲) چیستی، تحول و چشم‌انداز دولت، تهران، نشرنی.
مانهایم، یارول و ریچارد ریچ (۱۳۷۷) روش‌های تحقیق در علوم سیاسی: تحلیل تجربی، ترجمه لیلا سازگار، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.

مصلح، پگاه (۱۳۹۸) مقدمات و اصول نظریه‌پردازی سیاسی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

ملک، نیلوفر (۱۳۹۲) «مطالعه تطبیقی مفهوم روش‌شناسی و نظریه از منظر پژوهش‌های کمی و کیفی با تأکید بر نظریه‌پردازی در معماری»، مطالعات تطبیقی هنر، سال سوم، شماره ۵، صص ۲۹-۱۱۷.

منتسکیو، شارل لویی دوسکوندا (۱۴۰۲) روح القوانين، ترجمه علی‌اکبر مهتدی، جلد اول، تهران، امیرکبیر.

نقیب‌زاده، احمد (۱۳۹۷) تاریخ دیپلماسی و روابط بین‌الملل؛ از پیمان و ستفالی تا امروز، تهران، قومس.

هابز، توماس (۱۳۹۹) لویاتان، ویراسته سی. بی. مکفرسون، ترجمه حسین بشیریه، تهران، نشرنی.
وینر، فیلیپ پل (پدیدآور) (۱۳۹۷) فرهنگ اندیشه‌های سیاسی، ویراسته آیزیا برلین، ترجمه خشایار دیهیمی، تهران، نشرنی.

وینسنت، اندرو (۱۳۷۶) نظریه‌های دولت، ترجمه حسین بشیریه، تهران، نشرنی.

Anter, Andreas (2014). Max Weber's Theory of the Modern State: Origins, Structure and Significance. Translated by Keith Tribe. London: Palgrave Macmillan.

doi:10.1057/9781137364906.

Bodin, Bodin, Jean (1993). Les six livres de la République: un abrégé du texte de l'édition de Paris de 1583. Edited and presented by Gérard Mairet. Paris: Librairie générale française.

doi:10.1522/030172874.

Gill, Gill, Graeme (2003). The Nature and Development of the Modern State. London: Red Globe Press. doi:10.1007/978-1-4039-4046-9.

Nelson, Brian R. (2006). The Making of the Modern State: A Theoretical Evolution. New York: Palgrave Macmillan.

doi:10.1057/9781403983282.